

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΕΝΑΣ ΜΕΓΑΛΟΣ ΜΥΣΤΑΓΩΓΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ¹

Με τὸν ἐφετινὸ χρόνο 2006 συμπληρώνονται 100 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Νικολάου Τωμαδάκη. Στὴν ἐπέτειο αὐτὴ εἶναι εὐτυχὴς συγκυρία ἢ πρόσκληση πού μοῦ ἔγινε ἀπὸ τὴν Ὅργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Συνεδρίου νὰ μιλήσω γιὰ τὸν Ν. Τωμαδάκη μεταφέροντας στὸ κοινὸ τοῦ Συνεδρίου τὶς προσωπικὲς μου ἀναμνήσεις καὶ συνακόλουθες ἐκτιμήσεις.

Αἰσθάνομαι βαθύτατο χρέος πρὸς τὸν προσφιλῆ καὶ ἀλησμόνητο διδάσκαλο νὰ δώσω τὴ δική μου μαρτυρία γιὰ τὴν προσωπικότητά του. Θὰ περιορισθῶ σὲ γεγονότα πού ἔζησα ἐγὼ ὁ ἴδιος στὴν μακρόχρονη ἐπαφὴ πού εἶχα μὲ τὸν διδάσκαλο καὶ θὰ ἐκφράσω κάποιες σκέψεις μὲ σκοπὸ νὰ ἐξηγήσω τὴν ιδιαίτερη συμπεριφορὰ του πού ἄφηνε κάποτε περιθώρια στὸν πρόθυμο καλοθελητὴ νὰ ἀσκήση ἐξεζητημένη κριτικὴ. Ἡ πολυπλοκότητα καὶ τὸ εὖρος τῆς προσωπικότητος τοῦ Τωμαδάκη δὲν ἦταν πάντα εὐκόλο νὰ κατανοηθῆ.

Ὁ Ν. Τωμαδάκης ἔγινε Καθηγητὴς στὴν ἐποχὴ πού τὸ καθηγητικὸ κατεστημένο καὶ ἡ παντοδυναμία τῆς Ἔδρας ἦταν στὸ ζενίθ. Ἐπικρατοῦσε ἡ συνήθεια νὰ ἐλέγχουν οἱ Καθηγητὲς ὅλες τὶς πανεπιστημιακὲς δραστηριότητες χωρὶς νὰ λογοδοτοῦν καὶ χωρὶς νὰ νοιάζονται γιὰ τὴν ἔξωθεν ἀντίδραση, πού ἦταν ἀδύναμη νὰ διορθώσῃ τὴν τυραννικὴ συμπεριφορὰ των. Αὐτὴ ἡ συμπεριφορὰ στὴν δεκαετία τοῦ '50 δὲν ἦταν μόνο συνέπεια τῆς Πανεπιστημιακῆς παράδοσης, ἀλλ' εἶχε πρὸς τοῦτοις ἐμπλουτισθῆ μὲ ἀλαζονεία καὶ σκληρότητα, ἐξ αἰτίας τοῦ πολέμου καὶ τῶν γεγονότων πού ἀκολούθησαν.

Παρά ταῦτα ὁ Τωμαδάκης δὲν ὑπέκυψε οὔτε προσαρμώθηκε στὴν νοοτροπία τοῦ περιβάλλοντος νὰ γίνῃ δυνάστης πρὸς τὸν φοιτητικὸ κόσμο καὶ ἀτεγκτος ἀρνητὴς πρὸς τὸν συναδελφικὸ του περίγυρο ἐντάσσοντας τὸν ἑαυτὸ του σὲ προϋπάρχουσα ὁμάδα ἢ δημιουργώντας ὁ ἴδιος μιὰ κλίκα κατεστημένου. Ἀντιθέτως ἦταν ἀνεξάρτητος στὶς κρίσεις του καὶ ἀπείχε ἀπὸ τέτοιου εἶδους συμμορίες.

Ἡ σχέση του μὲ τοὺς συναδέλφους του ἦταν εὐγενικὴ μέσα στὸ πλαίσιο τῶν Πανεπιστημιακῶν κανόνων. Γιὰ μερικοὺς ἔτρεφε ιδιαί-

¹ Ἀνακοίνωση πού ἀναγνώστηκε στὸ 1^ο Κρητολογικὸ Συνέδριο, Χανιά, Ὀκτώβριος 2006.

τερο θαυμασμό, ἀλλ' ὄλους ἐκτιμοῦσε, χωρὶς νὰ ἔχη ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὴν στάση πού εἶχαν κρατήσει κατὰ τὴν ἐκλογή του. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲν ἐμποδιζόταν νὰ ἐκφράζη προφορικῶς ἢ γραπτῶς τὴν κριτικὴ του, ἀληθινὴ καὶ δίκαιη, ὥστόσο κάποτε ἐνοχλητικὴ γι' αὐτοὺς πού εἶχαν συνηθίσει στὴν κολακεία καὶ δουλοπρέπεια τοῦ περιβάλλοντός τους.

Ἡ διπολικὴ ἀντίδραση τῶν συναδέλφων του δὲν προκαλοῦσε ἀνάλογη διαφοροποίηση στὴν συμπεριφορὰ του πρὸς αὐτοὺς, ἢ ὁποία ἦταν πάντοτε εὐγενικὴ καὶ ποτὲ ἐχθρική. Θυμᾶμαι τὸν ἐπικήδειο λόγο πού ἐξεφώνησε κατὰ τὴν ἐξόδιο ἀκολουθία συναδέλφου του, ὅπου ἐκμεταλλεύθηκε τὴν εὐκαιρία ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐγκωμιάσῃ μὲ λόγια κολακευτικὰ τὸν ἐκλιπόντα Καθηγητὴ, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ θίξῃ θέματα κακῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς, κάτι πού οὐδεὶς μέχρι τότε εἶχε ἀποτολμήσει.

Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς καθηγητικῆς του θητείας ἐξεφώνησε ἀρκετοὺς ἐπικηδείους κι ἔγραψε πολλὰς προσωπογραφίαις σκιαγραφῶντας μὲ ἐγκυρότητα καὶ ἀγάπη, ὅσο καὶ μὲ ψυχαναλυτικὴ δεξιότητα, ὅλες τὶς πτυχῆς τῆς ζωῆς τῶν περιγραφομένων προσώπων. Οἱ νεότεροι Καθηγητὲς συνάδελφοί του τὸν σέβονταν γιὰ τὰ προσόντα πού εἶχε καὶ τὴν ἀκτινοβολία τῆς προσωπικότητάς του.

Οἱ βιβλιοκρισίαι πού ἔγραφε ὁ Τωμαδάκης καὶ ἡ κριτικὴ πού ἀσκοῦσε γιὰ συγγραφεῖς ἦταν κάποτε σκληρῆ, ἀλλὰ ὀρθὴ καὶ δίκαιη. Ὡστόσο, οἱ κρινόμενοι, ἀντὶ νὰ διορθώσουν τὶς παρουσιαζόμενες στὴν κριτικὴ ἀδυναμίαις τους, μετέρχονταν μέθοδο ἀνορθόδοξη διαστροφῆς τῶν πραγμάτων καὶ παραπληροφόρησης τοῦ κοινοῦ ἢ, τὸ χειρότερο, κρατοῦσαν στὴν μνήμη τους τὴν αὐστηρὴ κριτικὴ ὡς ἀνταποδοτικὸ τέλος, μὲ τὸ ὁποῖο κάποτε ξεπλήρωναν τὸν κριτὴ τους χύνοντας τὸν κρῦο χυλὸ τῆς ἐκδίκησης. Ὁ Τωμαδάκης ὁμως ἦταν γενναιοῦψυχος μπροστὰ σὲ τέτοιαις μικρόψυχαις ἀντιδράσει, παρὰ τὸ γεγονὸς πὼς κάποτε πλήρωνε ἀκριβὰ τὰ ἀντίποινα.

Τὰ μαθήματά του ἀποτελοῦσαν ὑπόδειγμα ἐπιστημονικῆς προσέγγισης τοῦ θέματος. Στ' ἀφτιά τῶν ἀκροατῶν τοῦ ἤχοῦσε εὐχάριστα ἡ εὐγλωττία του καὶ διακρινόταν ὁ καθαρὸς του λόγος, ἐνῶ συνάμα φανερωνόταν τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸ μάθημα κι ἐκδηλωνόταν ὁ συναισθηματισμὸς του γιὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ μαθήματος. Σὲ ἕνα μάθημά του πού εἶχα παρακολουθήσει, τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας πρὸς τοὺς μετεκπαιδευόμενους δασκάλους, τὸν ἄκουσα νὰ διαβάξῃ, μᾶλλον ν' ἀπαγγέλλῃ τὸ κεφάλαιο "οἱ Μεσο-

λογγίτισσες" από το ποιητικό πεζογράφημα του Σολωμού "ή γυναίκα της Ζάκυθος": *και ήτανε έτότες όπου κάποιες γυναίκες Μεσολογίτισσες έπερπατούσαν τριγύρω, γυρεύοντας για τους άνδρες τους, για τα παιδιά τους, για τ' αδέλφια τους, πού έπολεμούσανε. Στην αρχή έντρεπόντανε να 'βγούνε και έπροσμένανε τό σκοτάδι για ν' άπλώσουν τό χέρι ... Έκει σταμάτησε με φανερή συγκίνηση πού πρόδιδε μάτια βουρκωμένα. Οί άκροατές του άναυδοί τόν χειροκρότησαν δίνοντας έτσι λύση στην άδιέξοδη κατάσταση πού είχε δημιουργηθή.*

Έκει όπου ο Τωμαδάκης-δάσκαλος υπερέιχε ήταν ή **διδασκαλία του** για τόν Ρωμανό τόν μελωδό. Έγκρατής, όσον ουδείς, στην περιοχή της βυζαντινής εκκλησιαστικής ποίησης, θαυμαστής του προικισμένου μοναχού-ποιητή Ρωμανού, παρουσίαζε τους ύμνους του με έκπληκτική εύκολία και άνυπέρβλητη έπιστημονική προσέγγιση του κειμένου σχετικά με τίς πηγές, τήν παλαιογραφική άποκατάσταση και γενικά τήν φιλολογική έρμηνεία.

Η διδασκαλία βυζαντινών κειμένων από ένα πλούσιο φάσμα συγγραφέων (ιστορικών, χρονογράφων, φιλοσόφων, ποιητών της εκκλησιαστικής και θύραθεν λογοτεχνίας) άποτελούσε βάση στερεή για να έπεκτεινή ό μελετητής τήν έρευνά του πρός τα κείμενα της κλασικής φιλολογίας. Έτσι εξηγείται τό γεγονός ότι πολλοί μαθητές του Τωμαδάκη άσχολήθηκαν άργότερα, όχι άνεπιτυχώς, με τα κλασικά κείμενα, άφοϋ ή μέθοδος πού είχαν διδαχθή ήταν ή ίδια τόσο για τα βυζαντινά κείμενα όσο και για τους Έλληνες κλασικούς.

Ο Ν. Τωμαδάκης δέν περιοριζόταν μόνο στην διδασκαλία πού όριζε τό πρόγραμμα της Σχολής. Ήταν ουσιαστικά ό πρώτος πανεπιστημιακός στην Άθήνα πού προχώρησε στην ίδρυση έπιστημονικού σεμιναρίου, γιατί πίστευε πώς ή σοφία, πάνω από τήν γνώση, μεταδίδεται από τόν πληρέστερο στόν κενότερο σαν να προχωρή από ένα κύλικα γεμάτο σέ άλλον άδειο με τόν τρόπο της μετάγγισης. Τό φροντιστήριο του Τωμαδάκη ήταν μιá μικρή Σχολή, ένας θίασος με τήν Διονυσιακή έννοια, φοιτητών πού διέβλεπε εκείνος, ως ψυχολόγος, πώς τα μέλη του θα ήταν πρόθυμα να βαδίσουν μαζί του τόν δρόμο τόν τραχύ πρός τήν γνώση. Επέλεγε ομάδα φοιτητών πού διακρίνονταν βασικά για τίς επιδόσεις τους στα μαθήματα, και προσπαθοϋσε να τους μνήση, όμαδικά ή άτομικά, στην έπιστημονική έρευνα. Με τίς συζητήσεις πού γίνονταν προκαλοϋσε τό ένδιαφέρον του φοιτητή αίχμαλωτισμένου από μία έλξη μοναδική, πού άσκούσε

ἡ σοφία κι ἡ ἀρετὴ τοῦ δασκάλου. Ὁ φοιτητὴς γοητευμένος ἀπὸ τὴν ἐπίδραση αὐτὴ μποροῦσε νὰ συλλάβῃ τὴν σοφία (ἢ ἔστω μέρος της) ποὺ ἐνσάρκωνε ὁ δαιμόνιος αὐτὸς δάσκαλος, ποὺ χωρὶς καμία ἀνασφάλεια δὲν δίσταζε νὰ ἀποδεχθῆ γνῶμες καὶ ἐρμηνεῖες τῶν φοιτητῶν, τὶς ὁποῖες ἔκρινε ὀρθές, ἂν καὶ ἦταν διαφορῆτικὲς ἀπὸ τὶς δικές του.

Ἀπὸ τὸ φυτώριο τοῦτο ξεχώρισαν πολλὰ μέλη, ποὺ συνέγραψαν γιὰ πρώτη φορὰ βιβλιοκρισίες, μὲ τὶς ὁποῖες καὶ ἄρχιζαν τὴν συγγραμμὴ τοὺς δράση, διάφορες ἐρευνητικὲς ἐργασίες, ἐκδόσεις κειμένων μὲ κορύφωμα αὐτὴ τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ.

Τὸ σεμινάριο γινόταν κάθε Σάββατο ἀπόγευμα στὴν αἴθουσα τοῦ ἱστορικοῦ σπουδαστηρίου, στὴν ὁδὸ Μασσαλίας. Ἦταν πολὺ ὥρο, κρατοῦσε ἕως τὸ βράδυ, καὶ ἐξαντλητικὸ χάρις στὴν ἔρευνα ποὺ εἶχε προηγηθῆ ἀπὸ τοὺς εἰσηγητὲς καὶ τὶς μαιευτικὲς ἐρωτήσεις ποὺ γίνονταν ἀπὸ τὸν ἐπικεφαλῆς διδάσκαλο. Συμμετεῖχαν φοιτητὲς ἀπὸ ὅλα τὰ ἔτη, νέοι καὶ νέες. Ἦταν ἓνα φυτώριο νέων ἀνθρώπων ποὺ προορίζονταν (στὴν συνείδηση τοῦ δασκάλου) νὰ γίνουν τὰ μέλη ποὺ θὰ στελέχωναν τὴν Παιδεία στὴν Μέση καὶ Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση. Καὶ δὲν διαψευσθήκαν οἱ προσδοκίες του. Οἱ νέοι αὐτοὶ ἦταν γεμάτοι μὲ λαχτὰρα γιὰ τὴν ἐπιστήμη, γοητευμένοι ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ διδασκάλου. Ἡ ἀπλότητα καὶ ἡ σοφία του συγκλονίζε τὰ μέλη τοῦ φροντιστηρίου καὶ συγκινοῦσε ὁ λόγος του ὁ χειραγωγὸς πρὸς τοὺς χώρους τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ τὸν δρόμο πρὸς τὴν γνώση. Ἡ λατρεία μὲ τὴν ὁποία περιέβαλλαν τὸν Τωμαδάκη οἱ μαθητὲς του ἀποδεικνύει πὼς ἡ γοητεία τῆς προσωπικότητάς του ἦταν ὄχι λιγότερο ἰσχυρὴ ἀπὸ τὰ θέλητρα τῶν συγγραμμάτων του, μὲ τὰ ὁποῖα γοήτευε τότε ὅσο καὶ τώρα.

Οἱ μετέχοντες φοιτητὲς, ἀνεידωποῖστοι στὴν ἀρχή, φωτίζονταν ξαφνικὰ ἀπὸ τὴν ἀκτινοβολία τοῦ δασκάλου, ὁ ὁποῖος, μόλις ἄνοιγε τὸ στόμα του, ἄρχιζε νὰ ἀποκαλύπτει τὸν ἐσωτερικὸ του πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ πλοῦτο. Ὁ θαυμασμὸς τῶν φοιτητῶν καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς τοὺς πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ διδασκάλου κυριαρχοῦσε στὰ συναισθήματά τους. Στὰ μάτια τους ὁ διδάσκαλος φάνταζε ὡς ἐνσάρκωση τῶν ἰδανικῶν καὶ τῶν πόθων τους, ὡς τὸ ἰδεῶδες πρότυπο, πρὸς τὸ ὁποῖο ἀπέβλεπαν νὰ διαπλάσῃ καὶ τὴ δική τους προσωπικότητα. Ὁ Τωμαδάκης βρισκόταν στὴν γραμμὴ τῶν φιλοδοξιῶν καὶ τῶν ὀνείρων τῶν μελῶν τοῦ σεμιναρίου. Ἦταν τὸ κέντρο κι ὁ μαγνήτης τῶν φοιτητῶν. Ἡ σοφία του ἦταν λόγος,

ζωή που άρχικά μεταδίδεται και ύστερα κατακτάται ανάλογα με την διανοητική και ψυχική άντοχή ενός εκάστου.

Είχα τη δυνατότητα αργότερα να παρακολουθήσω σεμινάρια στην Έσπερία, κατά τις μεταπτυχιακές σπουδές μου, και όμολογώ πώς το σεμινάριο του Τωμαδάκη δεν θά είχε κάτι να ζηλέψει από αυτά των σοφών ξένων Έλληνιστών.

Όταν τελείωνε το σεμινάριο, αποκαμωμένοι όλοι από την έξαντλητική συνεργασία, ήταν πρόθυμοι, όσοι τους τὸ επέτρεπαν οί υποχρεώσεις, νά συνοδεύσουν τόν διδάσκαλο σέ παρακείμενη ταβέρνα, όπου μαζί με τόν οἶνο τῆς ἀλήθειας (in vino veritas) ξεδιπλώνονταν ἱστορίες εὐκολοχώνευτες, μέσα στά ὄρια ὡστόσο τῆς εὐπρέπειας καί ὀρθοέπειας. Ἐκεῖ εὐνοεῖτο ἡ ἀνάπτυξη λόγου ἀληθινοῦ, ἐδημιουργεῖτο ἡ κατάλληλη ἀτμόσφαιρα ἐγκαρδιότητας γιά συζήτηση θεμάτων πολιτικῆς, ἠθικῆς, θρησκείας καί διαχρονικῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους. Γινόταν κριτική καλοπροαίρετη γιά τήν Σχολή καί τὸ διδακτικό προσωπικό, καί ὁ δάσκαλος ἄκουγε τίς παρατηρήσεις τῶν φοιτητῶν μέ προσοχή, μέ σεβασμό καί κατανόηση. Μέσα σέ αὐτήν τήν ἀτμόσφαιρα ἐγκαρδιότητας οἱ συμμετέχοντες εἶχαν ἀκόμη τήν εὐκαιρία νά ἐπιδειξοῦν τὰ πνευματικά τους χαρίσματα ἀβίαστα καί μέ ἀνετη φροσύνη. Οἱ συναντήσεις αὐτές εἶχαν γίνει θεσμός μέ κανονισμούς καί ἐθιμοτυπία ἀρχαίου συμποσίου. Μποροῦσες τότε νά διαγνώσῃς τόν χαρακτήρα τοῦ διδασκάλου, τήν πνευματικότητά του, ὅσο καί τή λεπτή καί ἀνετη αἴσθησι τοῦ χιούμορ. Ἐκεῖνος ἀπό τὸ ἄλλο μέρος δαισθανόταν, ὡς παιδαγωγός, καί διεγίνωσκε τόν νοῦ καί τήν ψυχή τῶν μετεχόντων. Ὡστόσο ἡ ἀνέμελη αὐτῆ συζήτηση δέν ἀφαιροῦσε τόν ὑλικό χαρακτήρα τοῦ συμποσίου, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ δάσκαλος, γεννημένος στό ζῶδιο τοῦ ταύρου, ἦταν ἐραστής τῆς βρώσης τῆς καλῆς καί τῆς εὐγευστῆς πόσης στόν βαθμό πού προκαλεῖ ἰλαρότητα, παρρησία καί αἰσιοδοξία.

Ἐκτός ἀπό αὐτές τίς ἐπιστημονικές συναντήσεις καί τίς ἐκτός Πανεπιστημίου ἐκδηλώσεις ὁ Τωμαδάκης ἀρέσκετο σέ περιπατητικές συζητήσεις. Τά πρόσωπα πού συμμετείχαν ἦταν λίγα, δύο ἢ τρία, πού ἐπιλέγονταν ἀπό τόν ἴδιο γιά τήν ἰδιαίτερη φιλία καί ὁμοειδή χημεία πού τοὺς ἔνωσε, καί γιά τήν ὄλη προσωπικότητά τους. Ὁ διδάσκαλος αἰσθανόταν ὑποχρέωση νά ἐκμαιεύσῃ μέ τόν χρόνο τήν ὀριμότητα τῆς σκέψης τῶν μαθητῶν του νά ἐπηρεάσῃ τόν χαρακτήρα τους καί νά διαλευκάνῃ τήν εἰλικρίνεια τῶν συναισθημάτων τους. Ὑπῆρχε ἕνας δεσμός φιλίας, στήν ὁποία ἡ παιδαγωγική συμ-

βολή ήταν μεγάλη. Αυτή η ισχυρή φιλία ήταν έγγυση για την ύψη των δικών του έλατηρίων, και δεν υπήρχε ανάμεσά τους ύστερόβουλη επιθυμία κέρδους ή σκέψη για μελλοντική υποστήριξη σταδιοδρομίας. Έτσι εξασφαλιζονταν τα θεμελιώδη στοιχεία του γνήσιου δεσμού της φιλίας, της οποίας αντάλλαγμα ήταν ο μαθητής να προσδοκᾷ από τον διδάσκαλο με τα πολλά ψυχικά και πνευματικά χαρίσματα να τον βοηθήσει να γίνει καλύτερος, να τελειοποιηθῆ, και ο διδάσκαλος να γεύεται την χαρά και την ικανοποίηση, σάν ἔβλεπε τον μαθητή του να ἀνελίσσεται στον επιστημονικό τομέα, στην κοινωνική ζωή και στην ἠθική σφαῖρα. Ὁ ἴδιος με την συνεργασία του με τα ἀγαπημένα του πρόσωπα αισθανόταν να ἀνοίγονται, μέσα στην εὐχαρίστηση της ἐμπιστοσύνης, ἀνεπίγνωστοι ὡς τότε θησαυροὶ ὡραίων λογισμῶν και ὡραίων λόγων. Ἦταν μιὰ φυσικὴ ἀνάγκη ἐξευγενισμού πού γέμιζε και τὰ δύο μέρη με ἀνώτερο πνευματικὸ και ἠθικὸ περιεχόμενο. Ἦταν ἓνα αἶσθημα πνευματικῆς τεκνογονίας, μιὰ ἐπιθυμία νὰ φέρῃ ὁ νέος στον κόσμο παιδιὰ τῆς ψυχῆς του, ὁμοιώματα τοῦ ἀνώτερου ἐγώ του. Ἦταν κάτι ἀνάλογο με τὴ σχέση γονιοῦ και παιδιοῦ, με τὴν ἀγωνία πού δοκιμάζει ὁ πατέρας για τὸ παιδί του. Ἡ σχέση αὐτὴ γίνεται παιδαγωγία πού δὲν εἶναι ἐπαγγελματικὸ καθῆκον ἢ ὑπολογισμὸς ἀνταλλαγμάτων, ἀλλὰ προέκταση τοῦ ἐγώ σου τοῦ ἀληθινοῦ, μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα μοιραίας και προκαθορισμένης ψυχικῆς συγγένειας, ὅπου σβῆνει ἡ διάκριση μαθητῆ και δασκάλου, ὅπου δίνεις μαζί και παίρνεις, ὅπου ἐνώπιον ὁμιλεῖς με τὸν ἑαυτό σου.

Ὁ διδάσκαλος ἐνδιαφερόταν για τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τοῦ νέου, χωρὶς νὰ φεισθῆ χρόνου πολλοῦ, πολῦτιμου για τὴν προσωπικὴ του μελέτη, χωρὶς νὰ διστάσει νὰ ὑποβληθῆ σὲ κόπους πολλούς. Για τὸν δάσκαλο ἦταν θέμα ὑψηλῆς ἀποστολῆς, ἡ πηγὴ τῆς ὁποίας βρισκόταν στὴν ἀνώτερη πνευματικότητά του. Ἦταν ἓνα δεῖγμα πολιτισμοῦ, πού δύσκολα ἢ καθόλου δὲν ἀντιλαμβάνονται ὅσοι εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς καθαρῆς και ἀδολφῆς παιδείας. Μπροστὰ στο πνεῦμα τοῦτο τῆς παιδαγωγοῦ συμπεριφορᾶς στεκόμαστε με δικαιοσύνη και σεβασμό.

Ἡ ἐπιλογή ὥστόσο κάποιων φοιτητῶν ἀπὸ τὸν διδάσκαλο ἦταν ἓνα αἶνιγμα. Ὁ ἴδιος ἀργότερα ἀντελήφθη πὼς εἶχε διαφρευσθῆ, γιατί κάποιιοι φοιτητές, πού δὲν τοὺς εἶχε μάλιστα ἐπιλέξει ὁ ἴδιος, δὲν εἶχαν ἐλατήρια ἀγνά. Ἀνέλαβε ὥστόσο αὐτὸς τὴν εὐθύνη λέγοντας τὸ λατινικὸ ἀπόφθεγμα *mea culpa*, βλέποντας πὼς πλήρωνε γι'

αὐτὴν τὴν ἄστοχη συνεργασία. *Ἦταν οἱ νέοι ἐκεῖνοι, ὀλίγοι – λυγι-
στοὶ εὐτυχῶς – οἱ ὅποιοι, χωρὶς κάποια ἐσωτερικὴ ἀνάταση, γέμι-
σαν τὸ αἰσθημὰ τους πρὸς τὸν διδάσκαλο μὲ τὸ ταπεινὸ περιεχό-
μενο τῆς δικῆς τους ψυχῆς. Στὴν περίπτωσι τούτῃ ἡ φιλικὴ σχέσι
ἀνάμεσα στὸν διδάσκαλο καὶ στὸν μαθητὴ θὰ γίνεῖ ἡ τελευταία
ἄνθησι τοῦ φυτοῦ ποὺ προορίζετῃ νὰ μαραθῇ. Κι ὁ διδάσκαλος
εἶναι μὲν ἄνθρωπος μὲ ὅστ᾽α καὶ σάρκα καὶ αἷμα, ἀλλὰ παρῆμεινε
ψυχὴ καὶ νοῦς καὶ θέλησι. Ὑπέταξε τὴν ἰδιοσυγκροσίαν του στὸν
πειθαναγκασμὸ τοῦ λόγου, καὶ δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ λησμονοῦμε
πὼς οἱ αἰσθησεις, καὶ γλωσσικῶς ἀκόμη, προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδιαν
ρίζαν, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ τὸ αἰσθημα καὶ ἡ αἰσθητικὴ. Καὶ τὸ
αἰσθημα εἶναι ποὺ ἀνεβάζει τὸν ἄνθρωπο νὰ ἀντικρίσῃ τὸ ἀπόλυ-
το, τὸ αἰώνιο, τὸ θεο. Ἡ φιλία τοῦ διδασκάλου ἦταν συμπεριφορὰ
ποὺ ἐκφραζόταν μὲ λεπτότητα πλαισιωμένη αὐστηρὰ μὲ τὶς ἀρχῆς
τῆς εὐπρέπειας.

Οἱ νέοι ἐκεῖνοι ἀπὸ πλάνη τῆς νιότης τους δὲν ἔτυχε τότε νὰ
ἔχουν (καὶ δὲν εἶχαν ἔκτοτε) τὴν ἔξωθεν καλὴ μαρτυρία ὡς πρὸς
τὴν ἠθικὴν τους ἀκεραιότητα. Καὶ ἄλλοι ἄδραξαν τὴν εὐκαιρία νὰ
κακολογήσουν τὸν διδάσκαλο ἱκανοποιώντας συνειδητὰ οἱ ἴδιοι τὴν
προσωπικὴν τους ἀντιπάθειαν, γιατί δὲν ἐπελέγησαν ὡς ἐκλεκτοὶ ἢ
δέχθησαν αὐστηρὴν ἐκ μέρους τοῦ κριτικῆ. Τὰ ἄτομα αὐτὰ δὲν δίστα-
σαν ἢ μᾶλλον ἔπαιζαν εὐχάριστα τὸν ρόλο τοῦ δῆθεν ὑποστηρικτῆ
τοῦ δασκάλου, καὶ κοινολόγησαν τὴν συμπεριφορὰ τῶν ὀλίγων ἐκεῖ-
νων ἐπιπόλαιων νέων, ποὺ σφιχτοδεμένοι γερά στὸ κατάρτι τῆς
φιλοδοξίας διέκειντο ἀπὸ φιλαυτία, ἀριβισμό καὶ ἰδιοτέλεια.

Ὁ Τωμαδάκης ἦταν μιὰ ἰδιάζουσα προσωπικότητα, ἀπὸ τὴν
ὁποία παραμένει ἡ εἰκόνα τοῦ διανοοῦμενου, τοῦ ἀριστοῦ βυζαντι-
νολόγου, τοῦ ἔγκριτου φιλολόγου καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τοῦ δασκάλου
ποὺ εὐεργέτησε χωρὶς νὰ εὐεργετηθῇ, ποὺ βοήθησε ὅλους τοὺς μαθη-
τῆς του (χωρὶς καμία ἐξαίρεσι) καὶ πολλοὺς νέους ἐπιστήμονες στὴν
ἀνέλιξή τους καὶ στὴν τακτοποίηση τῶν ἐπαγγελματικῶν τους
ἐπιδιώξεων.

Πέρασε ὅλη του τὴν ζωὴ πάνω στὰ βιβλία μὲ τὴν γραφίδα στὸ
χέρι. *Ἦταν γνώστης πολλῶν καὶ ποικίλων θεμάτων, ἀπὸ τὸν
Ὅμηρο ἕως τὴν σύγχρονη λογοτεχνία, καὶ παρὰλληλα δίδασκε,
ἀρθρογραφοῦσε, ἔδινε διαλέξεις, συμμετεῖχε σὲ συνέδρια, ἀνελάμ-
βανε διοικητικῆς ὑπηρεσίας, διηύθυνε ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ,
ἔγραφε καὶ ἐξέδιδε βιβλία. Γενικά, ἡ ἐργασία του προδίδε τὴν χαλ-

κέντερη άντοχή του.

Άκόμη και μετά την συνταξιοδότησή του, πολλοί μαθητές του, Καθηγητές τότε στη Μέση Έκπαίδευση ή μέλη Πανεπιστημιακών Σχολών, περνούσαν τακτικά από το ιδιωτικό του "στούδιο" (έτσι το ονομάτιζε) στην όδο Άσκληπιοῦ, νά ὑποβάλουν τά σέβη τους και νά ἀναπολήσουν μαζί του τίς ώραίες μέρες πού ἔζησαν κάποτε στό Πανεπιστήμιο νοσταλγώντας τήν παλιά ἐποχή και τόν εὐτυχισμένο χρόνο πού εἶχε περάσει ἀνεπιστρεπτί. Ἀκόμη τότε, μέσα σέ αὐτό τὸ σκηνικό βάθος, πρόβαλλε ἀνάγλυφη ἢ προσωπικότητα τοῦ δασκάλου. Ὅσοι ἀπό μᾶς ἔχομε ἀφυπηρετήσει, γνωρίζομε τήν νοσταλγία, και συχνά πικρία, πού φέρνει ἡ ἀνάμνηση τῆς Πανεπιστημιακῆς μας δράσης, ὅταν πιά ἔχουν χαθῆ οἱ λεπτομέρειες τῆς ἐπικαιρότητας.

Ἡ προσφορά τοῦ Τωμαδάκη στήν Ἐπιστήμη και στήν κοινωνία ἦταν πολλαπλάσια τῶν ἀγαθῶν πού δέχθηκε. Ἦταν ἀνεξάντλητος μέ προεκτεινόμενες διαστάσεις σέ πλάτος και σέ βάθος, πού ἔδειχναν τὸ μεγαλεῖο του. Τά λόγια του συγκλονίζουν ἀκόμη μέ τόν μακρινό τους ἀντίλαλο. Μένει ἀγέραστος και ἄσβηστος, νικητής τοῦ χρόνου και τῆς τύχης. Ἄφησε κενή και δυσαναπλήρωτη θέση στήν πανεπιστημιακὴ ἔρευνα και διδασκαλία. Ἡ ἔδρα του κληροδοτήθηκε, ὄχι ὁμως τὸ παράδειγμά του. Τὸ κενὸ ἦταν εὐδιάκριτο κι ἡ διαφορά μεγάλη ἀνάμεσα στὸν διδάσκαλο μέ τὸ ὕψος τῆς ἐπιστημοσύνης του, μέ τὸ κῆρος τῆς προσωπικότητάς του και μέ τὴν ἀσφάλεια τοῦ ἐνδιάθετου λόγου του και σέ αὐτοὺς πού ἀνέλαβαν στή συνέχεια νά διαχειρισθοῦν τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο πού εἶχε καταξιωθῆ στὰ χεῖρα τοῦ διδασκάλου.

Ὁ Τωμαδάκης ζεῖ ἀκόμη μέσα στήν ψυχὴ μας, γιατί εἶναι τὸ σύμβολο τοῦ διδασκάλου πού προβάλλει στὰ φλογερά ἀπὸ πίστη και ἀγάπη μάτια τῶν μαθητῶν του. Ἡ ἀνάμνησή του ἐξυψώνει, λυτρώνει, γαληνεύει. Sic manet gloria iusti. Ἴσως ὁ καλύτερος τίτλος γιὰ τὴ δυνατὴ και πλούσια προσωπικότητά του εἶναι: Ὁ μεγάλος μυσταγωγὸς διδάσκαλος.

Βασίλειος Γ. ΜΑΝΔΗΛΑΡΑΣ